

PAVAO KRMPOTIĆ

Grad i tuča po gradu tuku

Od najstarijih vremena ljudi promatraju i imenuju pojave u prirodi. Zbog toga su riječi kojima se označavaju različite prirodne pojave staroga postanja i vrlo često nejasnoga podrijetla. Iznimka od toga nije ni hrvatski jezik, u kojemu nalazimo više takvih riječi čije se postanje u svakodnevnome govoru nerijetko pogrešno tumači. Ovom prilikom osvrnut ćemo se na nekoliko najpoznatijih takvih primjera.

Jedna je od najčešćih pojava u prirodi *kiša*. U ovome značenju riječ je poznata samo u dijelu južnoslavenskih jezika, npr. u bugarskom *кiша* (*kiša*) ‘oblačno, vlažno vrijeme’, dok u istočnim i zapadnim slavenskim jezicima ta riječ znači ‘štogod kiselo’: češki *kyše* ‘kiselina’, ruski dijalektno *кiша* (*kiša*) ‘kvas’. Zbog toga se praslavenski oblik **kyša* tumači kao izvedenica iz glagola **kysati* ‘kiseliti se, fermentirati’ (hrvatski dijalektno *kisati*, češki *kysati*). To međutim nije sigurno, pa se ni daljnja etimologija te riječi ne može sa sigurnošću uspostaviti. Sigurno je, međutim, da je riječ *kiša* u hrvatskome jeziku izvorno štokavizam, koji se proširio na susjedne čakavske i kajkavske govore te je ušao i u standardni jezik.

Izvorna slavenska riječ za kišu glasi *dažd*, što je do danas ostalo dobro očuvano u našim dijalektima i u ostalim slavenskim jezicima: slovenski *dež*, ruski *дождь* (*dožd’*), poljski *deszcz*, češki *děšť*. Ta praslavenska riječ obično se tumači kao složenica od indoeuropskoga **dus-* ‘loš, neprijazan’ (staroindijski *duṣ-*, grčki *δυσ-* (*dys*)) i **dyēw-* ‘nebo’ (staroindijski *dyáuḥ* ‘nebo, bog neba’, grčki *Ζεύς* (*Zeus*) ‘vrhovni bog, bog neba’).

Ako nakon dažda zasja Sunce, na nebu se pojavi *duga*. Praslavenski oblik rekonstruirao se kao **doga*, a slavenske su usporednice ruski *дуга* (*duga*) ‘lúk, svod’ i poljski dijalektno *dęga* ‘lúk’. Toj praslavenskoj riječi srodno je litavski *dangūs* ‘nebo, nebeski pokrov’. Riječ *duga* nije srodna s pridjevom *dūg*, na koji bi upućivala pučka etimologija.

Tipična je zimska pojava *snijeg*. Ovu riječ razumjet će svi govornici slavenskih jezika jer u ruskome glasi *снег* (*sneg*), poljskome *śnieg*, češkome *sníh*, bugarskome *сняг* (*snjag*), a slovenskome *sneg*. Praslavenski **sněgъ* postalo je od indoeuropske istoznačnice **snoyg^{zwb}*,

dobro potvrđene i u ostalim indoeuropskim jezicima: litavskome *sniėgas*, gotskome *snaiws*, latinskome *nix* i grčkome *νιφάς* (*niphás*) ‘mećava’.

Za komadiće leda koji padaju s neba i prouzročuju štetu na zemlji u hrvatskome jeziku postoje dvije riječi: *tuća* i *gräd*. Riječ *tuća* potječe od praslavenskoga **tŭča*, od čega potječu i ruski *mýča* (*túča*) ‘crn oblak’, poljski *teczą* ‘duga’, gornjolužički *tuća* ‘olujni oblak’, slovenski *toča* ‘tuća’. Praslavenska je riječ postala iz indoeuropskoga korijena **tenk-* ‘stiskati, zgušnjavati’, koji se odrazio još u litavskome *tankùs* ‘gust’, vedskome *tánakti* ‘stišće’, staronordijskome *péttr* ‘gust’, engleskome *tight* ‘tijesan’, staroirskome *técht* ‘smrznut’. Suprotno svakodnevnomu mišljenju ta riječ nije srodna s glagolom *tući* i njegovom izvedenicom *tuća* ‘tučnjava’.

Riječ *gräd* postala je od praslavenskoga **gradŭ* (od toga su i ruski *град* (*grad*), poljski *grad*, češki *hrad*). Praslavenska je riječ postala od indoeuropske istoznačnice **g^hreh₃d-* (latinski *grandō* ‘gräd, tuća’, lit. *grúodas* ‘smrznuta zemlja’, a možda i armenski *karkowt* ‘gräd, tuća’). Ta riječ nije srodna s riječi *gräd* ‘naseljeno mjesto’ (koja je postala od praslavenskoga **gordŭ* ‘ograđeno mjesto’).

Jedna je od češćih pojava u hladno doba godine *mraz*. Riječ potječe od praslavenskoga **morzŭ*, a potvrđena je u slovenskome *mraz*, ruskome *мороз* (*moróz*) i poljskome *mroz*. Indoeuropski praoblik koji se rekonstruira kao **morg-* potvrđen je još npr. u albanskome *mardhë* ‘mraz’ te staroirskome *meirc* ‘hrđa’.

Uz mraz zimi se često susreće i *inje*. Riječ je u istome značenju poznata i ostalim govornicima slavenskih jezika: u slovenskome glasi *inje*, ruskome *и́ней* (*ínej*), češkome *jíní*. Praslavenski praoblik

**inŷje* ili **j^hnŷje* nema daljnje etimologije. Uspoređuje ga se sa starovisokonjemačkim *īs* ‘led’ i avestičkim *aēxa* ‘led’, ali genetska srodnost s tim riječima nije sigurna.

Kratak pregled podrijetla naziva nekolicine atmosferskih pojava pokazuje nam da jezični osjećaj o postanku i motivaciji neke riječi nije uvijek pouzdan. Tako *tuća* nije ‘ono što tuće’, a naziv *duga* nije motiviran njezinom dužinom. Njihovo se stvarno podrijetlo otkriva primjenom odgovarajuće znanstvene metodologije.